

AKADEMİK İSMAYIL HACIYEVDƏN FUNDAMENTAL TƏDQIQAT:

“Naxçıvan Azərbaycanın dövlətçilik tarixində”

İSMAYIL HACIYEV

NAXÇIVAN AZƏRBAYCANIN DÖVLƏTÇİLİK TARİXİNDƏ

Bu yaxınlarda AMEA-nın Naxçıvan Bölməsinin sədri, akademik İsmayıl Hacıyevin “Naxçıvan Azərbaycanın dövlətçilik tarixində” adlı monoqrafiyası işıq üzünə görüb.

Monoqrafiyada Naxçıvanın Azərbaycanda dövlətin yaranmasınadək olan dövrdəki mövqeyi, dövlətyaranma prosesindəki rolu, Azərbaycanın qədim və orta əsrlər dövründəki dövlətlərlə münasibət və əlaqələri, Naxçıvan xanlığının Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründəki vəziyyəti, Naxçıvanın muxtariyyətəşdirilməsi, onun Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin yenidən əldə edilməsi uğrunda mübarizəsi, eyni zamanda, ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin Naxçıvan dövrü, müstəqillik illərində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycan dövlətçiliyindəki yeri və digər mövzular dərinlən araşdırılıb. Sözügedən kitab Naxçıvanın Azərbaycanın dövlətçilik tarixində yeri və mövqeyindən bəhs edən ilk sistemli tədqiqat işidir.

Kitabın “Ön söz”ündə vurğulandığı kimi, monoqrafik tədqiqat elmi-nəzəri və təcrübi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dünyada ayrı-ayrı ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanın özündə Dağlıq Qarabağın təmsilində meydana gələn separatizm şəraitində muxtar qurumun unitar dövlət üçün əhəmiyyətinin Azərbaycan nümunəsi verilir. Onun təcrübəsi dövlətlərin ərazi bütövlüyünün pozulması meyillərinin qarşısının alınması üçün elmi-əməli resurs kimi çıxış edir.

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Emin Şixəliyevin elmi redaktorluğu ilə nəşr olunan monoqrafiyanın rəyçiləri AMEA-nın müxbir üzvləri Fəxrəddin Səfəri və Vəli Baxşəliyevdir.

Kitab ulu öndər Heydər Əliyevin “Naxçıvanın qədim dövlətçilik tarixi vardır. Bu, Azərbaycanın dövlətçilik tarixidir” sitatı ilə açılır.

Kitabın “Naxçıvanın Azərbaycanda dövlətyaranma prosesində rolu” sərlövhəli ilk fəslində muxtar respublikanın coğrafiyasından - ərazisi, təbiəti və iqlim xüsusiyyətlərindən, ən qədim zamanlardan eramızdan əvvəl III minilliyə qədərki tarixi əhatə etməklə Naxçıvanın Azərbaycanda dövlətin yaranmasınadək olan dövründən söz açılıb.

“Azərbaycanın qədim dövlətləri və Naxçıvan” adlı növbəti fəsilə Naxçıvanın Manna, Midiya, Əhəmənilər, Atropatena dövlətlərində yeri və rolu araşdırılıb,

ellinizm, Parfiya Arşakiləri dövründə Naxçıvanın tarixinə nəzər salınıb.

“Azərbaycanın orta əsr dövlətləri və Naxçıvan” adlı fəsilə III-VII əsrlərdə Naxçıvanın Azərbaycanın cənubu və şimalı arasında dövlətçilik ənənələrinin birləşdirici faktor rolu oynaması diqqətə çatdırılıb. Naxçıvanın IX - XVIII əsrlər dövründə Azərbaycanda mövcud olan dövlətlər sistemində rolu tədqiq edilib.

“Naxçıvan xanlığı (1747-1828). Xanlığın Rusiya imperiyası tərəfindən işğalı və müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı mübarizə” mövzusu haqqında ayrıca bölümdə bəhs olunub.

“Naxçıvan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə” adlı fəsilə diqqətə çatdırılıb ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti və parlamentini hərbi-siyasi vasitələrdən istifadə edərək ölkənin ərazi bütövlüyünü qorumağa çalışmış, Naxçıvanın itirilməsinə və ermənilər tərəfindən işğal edilməsinə yol verməmiş və bu istiqamətdə ingilislər və amerikalılarla diplomatik danışıqlar aparmış, eyni zamanda, Naxçıvana hərbi və maddi köməkliklər göstərmiş, lakin bütün bunlarla yanaşı, özləri çətin ictimai-siyasi və hərbi vəziyyətlə qarşılaşdıqlarından bir sıra hallarda məqsədlərinə tam nail ola bilməmişlər. Bölgə əhalisinin igidliyi və qəhrəmanlığı sayəsində Naxçıvan ərazisi Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi qorunub saxlanılmış və nəhayət 1921-ci ilin yanvarında keçirilmiş referendumun nəticəsində, 1921-ci ilin martında və oktyabrında imzalanmış beynəlxalq Moskva və Qars müqavilələrinə uyğun olaraq Naxçıvan Azərbaycanın tərkibində saxlanılmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1920-ci il aprelin 28-də bolşevik rejimi tərəfindən süquta uğradılmasından sonra Naxçıvanın muxtariyyətəşdirilməsinə başlanılıb. Bununla bağlı məlumat monoqrafiyanın altıncı fəslində geniş şəkildə öz əksini tapıb.

Naxçıvan tarixinin ən önəmli sayılan müəyyən bir zaman kəsiyi də ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Kitabın “Naxçıvan Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin yenidən əldə edilməsi və möhkəmləndirilməsi uğrunda mübarizədə” sərlövhəli yeddinci bölümündə bir sıra mühüm məsələlər işıqlandırılıb. Bu sərlövhə altında “Naxçıvan Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizənin ilk dövründə (1980-ci illərin sonu-90-cı illərin başlanğıcı)”, “Naxçıvan tarixində Heydər Əliyev dövrü (1990-1993-cü illər)”, “Heydər Əliyevin Naxçıvanda fəaliyyətinin SSRİ-nin dağılmasında və Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsində rolu (1990-1991-ci illər)”, “Heydər Əliyevin Naxçıvanda Azərbaycan dövlətçiliyini möhkəmləndirməsi. Naxçıvanın muxtar dövlət statusunun təmin edilməsi üçün zəmin hazırlanması (1991, oktyabr-1993, iyun)”, “Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyası. Naxçıvanın yeni statusunun təsbit edilməsi” mövzusunda məqalələrdə Naxçıvan tarixinin çox əhəmiyyətli dövrünə xüsusi diqqət yetirilib: “Heydər Əliyevion rəhbərliyi ilə Naxçıvanda həyata

keçirilən bütün tədbirlər Azərbaycan xalqının konsolidasiyasına, onun dövlətçiliyinin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət edirdi. Heydər Əliyevin Naxçıvanda müstəqillik dövrü fəaliyyəti onun şeriksiz Ümumazərbaycan lideri olmasını təsdiq etdi. Ölkənin və xalqın onun ətrafında birləşməsi qarşılaşılmaz prosesə çevrildi. Beləliklə, Azərbaycanın müstəqilliyinin təmin edilməsi sahəsində Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Naxçıvanda əldə olunan tarixi təcrübə, yeni müstəqil dövlət quruculuğu modeli bütün ölkə tərəfindən qəbul olundu.

Naxçıvanın muxtariyyət tarixində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyasında Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu qəti şəkildə həllini tapdı. Bu status həm Naxçıvanın Azərbaycan dövlətçiliyindəki tarixi roluna, həm də bu sahədəki perspektivinə verilən yüksək dəyərin nəticəsi idi”.

Monoqrafiyanın son fəslində isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının müasir Azərbaycan dövlətçiliyində rolundan geniş söhbət açılıb. Qeyd olunub ki, xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyevin Azərbaycanda yenidən hakimiyyətə gəlməsi ilə müstəqillik dönməz şəkil almışdır. Heydər Əliyevin tarixi rolu nəticəsində Azərbaycan dövlətçiliyindəki xidmətləri yeni, 1995-ci il Konstitusiyasında təsbit edilməsi, 1998-ci ildə isə muxtar respublikanın Konstitusiyası qəbul edilmişdir. 1995-ci ilin sonlarında Vasif Talibovun Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri seçilməsi ilə Naxçıvan siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoymuş, Azərbaycan dövlətçiliyi tarixinə yeni səhifələr yazmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasının 90 illiyi münasibətilə Sərəncamında qeyd edilir: “Çoxəsrlik dövlətçilik ənənələri olan bu diyar həmişə xalqımızın zəngin mədəni irsini layiqincə yaşatmış, yetirdiyi çox sayda görkəmli elm xadimləri, sənətkarları, tarixi şəxsiyyətləri ilə ölkəmizin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi həyatında əvəzsiz rol oynamışdır. Naxçıvan əhalisinin milli istiqlal ideyalarına bağlılıq nümayiş etdirərək dövlət müstəqilliyimizin bərpası, qorunub saxlanılması və möhkəmləndirilməsində müstəsna xidmətləri vardır. Bu gün yüksək potensiala malik muxtar respublika bütün dövlət proqramlarını, infrastruktur layihələrini böyük uğurla həyata keçirməsi sayəsində ölkədə dinamik inkişaf xəttinə uyğun, fasiləsiz aparılan irimiqyaslı quruculuq, abadlıq işlərinin fəal iştirakçısıdır. Naxçıvan hazırda mötəbər beynəlxalq tədbirlərin təşkil olunduğu məkana çevrilmişdir”.

Fundamental monoqrafiyada Azərbaycan, türk, rus və ingilis dillərində 529 sayda ədəbiyyat və internet resurslarından istifadə edilib, bibliografiya, şəxsi adlar göstəricisi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət hakimiyyətinin qanunverici və icraedici orqanlarının inkişaf tarixi ilə bağlı cədvəllər yer alıb.